

До Спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04
Національного університету «Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Стрельцової Євдокії Джонівни на тему: «Теорія і
практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації
(міжнародний та національно-правовий аспекти)», подану на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 –
міжнародне право

Актуальність теми дослідження. Представлене дослідження Стрельцової Є.Д. є одним із перших у вітчизняній науці міжнародного права дослідженням міжнародно-правової уніфікації як механізму розвитку сучасного міжнародного правопорядку.

Міжнародно-правова уніфікація – це об'єктивна потреба, перш за все, сучасної економіки. Результатом уніфікації стає міжнародно-правовий стандарт, який одночасно є орієнтиром для подальшої уніфікації, так і елементом самого механізму.

Особливістю сучасної ситуації є суттєве ускладнення процесів уніфікації, де суперечливо поєднуються тенденції універсалізації та партикуляризації (на рівні регіонів, окремих сфер, тощо), з'являються нові суб'єкти, форми, методи, механізми уніфікації. І головним є не стільки інтенсифікація процесів уніфікації, скільки її якісно нові риси. Національні правопорядки стають все більш відкритими для зовнішніх впливів і все частіше уніфіковані норми стають їх базовими нормами і принципами. Все частіші реформи національних законодавств є в значній мірі за своїм змістом є проявами процесів засвоєння міжнародно-правових стандартів у форматі

уніфікованого міжнародного права.

З іншого боку, теоретичне осмислення цих процесів гальмується доктринальними стереотипами та неможливістю пояснення складних і багатоаспектних явищ на основі парадигм, що були створені і були продуктивними в інших історичних умовах і стосовно іншої міжнародно-правової реальності. І на цьому Автор, до речі неодноразово наголошує. Бібліографія лише вітчизняних досліджень уніфікації та її різновидів чи окремих аспектів налічує сотні робіт. Початково ця проблематика локалізувалась у міжнародному приватному праві як одному із традиційних напрямків досліджень із чіткою орієнтацією на практичні проблеми. Однак кількість публікацій не є свідченням вичерпаності проблеми чи її вирішення. Навпаки, все більш очевидним стає необхідність методологічної рефлексії, оцінки уніфікації не лише у вузькому, переважно техніко-юридичному контексті, але і як універсального механізму розвитку міжнародного права. Тобто уніфікація як міжнародно-правовий інститут потребує концептуалізації і створення теоретичної моделі, яка може бути реально застосована до дослідження складних процесів уніфікації в сучасному міжнародному правопорядку

Ці обставини обумовлюють високу ступінь актуальності дисертаційного дослідження, предмет якого безперечно може бути віднесено до фундаментальних проблем сучасного міжнародного права, а його висновки та теоретичні узагальнення є надзвичайно важливими для обґрунтування підходів до вирішення конкретних практичних проблем, перш за все - у взаємодії міжнародного права та національного правопорядку.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні, їх достовірність і новизна. Метою дослідження є обґрунтування концепції уніфікації міжнародного права як універсального механізму його сучасного

розвитку та з'ясування впливів міжнародно-правової уніфікації на українське законодавство. Формулювання мети і завдань дослідження дозволяє його відносити до фундаментальних досліджень теоретико-методологічного типу. Це дозволило отримати цілісну теоретичну модель пояснення нового типу міжнародно-правової уніфікації, що має безперечні ознаки новизни. Її теоретичну достовірність та практичне значення успішно демонструє її застосування до пояснення реальних процесів взаємодії уніфікації та українського національного правопорядку, з формулюванням не лише теоретичних узагальнень але й практичних рекомендацій.

Структура дисертації дозволяє отримати достатньо повне уявлення про логіку та результати дослідження, що засвідчує повноту досягнення мети та завдань дослідження. Структура дисертації зумовлена поставленими метою та завданнями дослідження і складається з анотації, вступу, п'яти розділів, які разом містять тринадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (753 найменування) і додатків (зокрема, актів впровадження). Загальний обсяг дисертації – 524 сторінки, із них основного тексту – 398 сторінок.

Перший розділ дисертації містить виклад теоретико-методологічних засад дослідження, де звертається увага на: а) етапи еволюції міжнародно-правової уніфікації на основі виділення трьох якісно відмінних історичних форм уніфікації; б) необхідність розрізнення базових теоретичних парадигм дослідження уніфікації; в) окремі аспекти впливу концепції фрагментації міжнародного права на пояснення процесів міжнародно-правової уніфікації. (стор. 44-98 дисертації). **У другому розділі** досліджуються процедурні та техніко-юридичні аспекти міжнародно-правової уніфікації, зокрема, пропонується типологія форм (методів) уніфікації за різника критеріями, проводиться ґрунтовний аналіз уніфікації на основі механізмів «м'якого міжнародного права» і «деформалізації міжнародного права». (стор. 99-123 дисертації). **Третій розділ** дисертації присвячено дослідженню принципово

нового феномену – судової уніфікації міжнародного права, яка обґрунтовується у якості нового універсального механізму уніфікації. Розглядаються два рівні судової уніфікації – діяльність міжнародних та регіональних судів і практика національних судів. (стор. 124-185 дисертації). **Четвертий розділ** розкриває механізм та наслідки впливу уніфікації на розвиток національного права, що проявляється як імплементація уніфікованих міжнародно-правових норм в національне законодавство. Аналізується різні реальні моделі уніфікації: регіональна, універсальна, тощо (стор. 186-327 дисертації). **У п'ятому розділі** досліджено ключові питання впливу міжнародного права на уніфікацію українського законодавства (стор. 328-408 дисертації).

Основою дисертаційного дослідження є авторська концепція міжнародно-правової уніфікації як універсального механізму розвитку сучасного міжнародного правопорядку. Уніфікація іманентно властива міжнародному праву. Однак, на різних історичних етапах розвитку міжнародної спільноти цей принцип набуває якісно нового змісту і реалізується у різний спосіб. Здобутком дисертанта є визначення особливостей міжнародно-правової уніфікації в сучасних умовах. Автор дослідження виділяє три етапи еволюції цього інституту: а) перший (кінець XIX сторіччя до 1939 р.) – поява інституту, в основі якого договірні інструменти у сфері міжнародного приватного права, перші спроби поширення уніфікації в публічно-правову сферу; б) другий (кінець 40-х – 80-ті роки XX сторіччя) – панування універсалізму, початок оформлення інтеграційних об'єднань, актуалізація гуманітарного виміру як ключового напрямку уніфікації міжнародного публічного права; в) третій (сучасний, починаючи з 80-х років XX сторіччя) – розширення впливу процесів фрагментації міжнародного права, регіоналізація та поява нових моделей

уніфікації на основі гнучких і практично орієнтованих інструментів («м'яке» право, судова уніфікація тощо).

Універсальність уніфікації, серед іншого, полягає в тому, що цей процес виводиться за межі традиційної проблематики міжнародного приватного права. В дисертації обґрунтовується необхідність відмови від дуалістичної концептуалізації міжнародно-правової уніфікації в межах двох відносно відокремлених площин аналізу – міжнародного приватного права та міжнародного публічного права.

Так, на стор. 99 Дисертації Автор стверджує, і з цим важко не погодитись, що «Така дуалістичність предмету обумовлює потребу методологічної конвергенції, одним з проявів якої стає визнання універсальної природи нормативної уніфікації в міжнародному праві. Цим пояснюється актуальність концептуалізації міжнародно-правової уніфікації саме як універсальної моделі розвитку міжнародного права загалом. Такий предмет дослідження обтяжений доктринальними обмеженнями, що відображають усталеність уявлень про дисциплінарну специфічність уніфікації».

Необхідність моністичної концептуалізації міжнародно-правової уніфікації пояснюється тим, що у будь-якому випадку правові інструменти уніфікації належать до сфери міжнародного публічного права. Аналіз парадигм дослідження міжнародно-правової уніфікації засвідчує не лише їх різноманіття в умовах конкуренції із традиційним правовим нормативізмом, але й взаємодоповнюваність. Цим пояснюється можливість парадигмального та залучення нетипових для міжнародного права теоретичних підходів (економічного підходу, критичних правових досліджень, функціоналізму, прагматизму). Методологічна рефлексія у дисертації не існує само по собі, вона органічно включена до логіки дослідження. Важливі змістовні висновки та теоретичні узагальнення базуються саме на методологічних новаціях. В

дисертації досліджується взаємозв'язок фрагментації та уніфікації міжнародного права і обґрунтовується теза про сучасні чинники єдності міжнародного правопорядку, які передбачають посилення різноманітності як спосіб підтримання його цілісності.

В роботі відзначається урізноманітнення способів та методів уніфікації в умовах посилення глобалізаційних процесів та формування автономних правових систем інтеграційних об'єднань. Автор аргументовано показує, що договірна уніфікація на основі класичних методів міжнародно-правової уніфікації вже не є універсальною, хоча і зберігає свою пріоритетність. Новизною дисертації є розширення предмету дослідження за рахунок аналізу нових механізмів уніфікації: включення у процеси уніфікації «м'яких» міжнародних організацій недержавних міжнародних організацій або таких організацій, де держави представлені лише номінально; аналіз специфіки актів «м'якого» міжнародного права та їх взаємодії з договірними формами нормативної уніфікації; поява інструментів уніфікації, що належать до так званого транснаціонального права, що формується у сферах, на які не поширюється ні міжнародне, ні національне право, і де нормативні регулятори є продуктом взаємодії суб'єктів, які не мають ознак правосуб'єктності держав чи міждержавних утворень.

Особливо важливим результатом дослідження слід визнати аналіз нової форми міжнародно-правової уніфікації – судової уніфікації, яка набуває ознак універсальності, оскільки міжнародні та регіональні суди стають обов'язковим та все більш важливим елементом міжнародного правопорядку. Судова уніфікація міжнародного права реалізується як судова нормотворчість, що формально не виходить за межі судової та консультативної юрисдикції судів. В дисертації пропонується теоретична модель пояснення природи судової уніфікації на основі розрізнення двох типів прецедентної практики

міжнародних судів (консолідуючих та систематизуючих). Тим самим започатковується новий перспективний напрямок досліджень міжнародного правосуддя.

В дисертації відзначається ще одна важлива риса сучасного етапу розвитку міжнародного права, коли забезпечити уніфікацію класичними (зокрема, договірними) засобами стає все складніше. Створюються міжнародні організаційно-правові механізми міжнародної уніфікації в межах міжнародних організацій, тобто організаційно-правові інфраструктури «примусу держав», в яких власне й відбувається уніфікація (як міжнародно-правова, так і внутрішньодержавна на основі міжнародного права).

Уніфікація в рамках міжнародних організацій в дисертації розглядається на прикладі різних ситуацій. Досить вдалим є порівняння «успішної уніфікації» (в межах європейського правового простору) та «нереалізованої/фіктивної уніфікації» (на прикладі процесів в СНД).

Практичний компонент дисертаційного дослідження особливо повно проявляється в аналіз міжнародно-правової уніфікації українського законодавства. Висновки автора є обґрунтованими, базуються на емпіричному аналізі матеріалу та врахуванні комплексного характеру цих процесів, де взаємодіють правові, політичні, ідеологічні, соціокультурні чинники. Визначені досить конкретні проблемні сфери та запропоновані можливі способи вирішення. Наприклад, слушним є зауваження щодо неврегульованості питань міжнародно-правової уніфікації законодавства на підставі актів, ухвалених міжнародними договірними *compliance* органами, що можна розглядати в якості реалізації позитивних зобов'язань за міжнародним договором.

Теоретичні узагальнення та висновки дисертаційного дослідження в цілому є обґрунтованими та достовірними, оскільки ґрунтуються на аналізі значного обсягу нормативних джерел, вітчизняної та зарубіжної доктрини, практики діяльності національних та міжнародних суб'єктів. Це дозволило в повній мірі реалізувати завдання дослідження і отримати наукові результати, що мають характер наукової новизни і важливим внеском в розвиток науки міжнародного права.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження. Належність предмету дисертації до актуальної проблематики сучасного міжнародного права обумовлює її теоретичне та практичне значення. Результати дисертаційного дослідження становлять базис для нового етапу національних досліджень уніфікаційних процесів у площині взаємодії національного та міжнародного права. Однак їх значення має і важливий практичний аспект, оскільки ці положення дозволяють більш обґрунтовано здійснювати заходи щодо уніфікації національного законодавства із міжнародно-правовими стандартами. Практичне значення одержаних результатів полягає також у можливості використання отриманих висновків та пропозицій у навчальному процесі, зокрема для підготовки навчально-методичних матеріалів для базових навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародне приватне право», «Теорія міжнародного права», «Теорія права» а також для спеціальних курсів з міжнародного права та відповідних розділів дисциплін національного права. Очевидно, результати дослідження можуть бути основою для запровадження нового обов'язкового курсу за спеціальністю «Міжнародне право» (наприклад, «Уніфікація міжнародного права і національний правопорядок»).

Повнота викладу основних наукових результатів дисертаційного дослідження в опублікованих наукових працях. Основні наукові результати та практичні висновки дисертації викладені в 52 індивідуальних публікаціях

автора (включно із 2 монографіями), зокрема у 18 статтях у наукових фахових виданнях України з юридичних наук а також у 4 статтях в іноземних періодичних правничих виданнях, а також – у 24 опублікованих тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, круглих столах та семінарах, 4 публікаціях у інших виданнях.

Повнота викладу результатів дослідження відповідає встановленим вимогам щодо змісту та порядку оприлюднення. Кількість та обсяг публікацій, які розкривають основний зміст, свідчить про достатній та належний рівень апробації отриманих результатів.

Оцінка відповідності змісту автореферату і основних положень дисертації. Дисертація та автореферат Стрельцової Є.Д. підготовлені на належному наукового рівні та відповідають вимогам, що ставляться до підготовки та оприлюднення таких робіт.

Автореферат у повній мірі відповідає змісту дисертації та відображає результати наукового дослідження. Структура та зміст автореферату характеризується логічністю, зрозумілістю, цілісністю та повнотою викладу результатів дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження.

1. Потребує уточнення теза, про «необхідність застосування моністичної концепції міжнародно-правової уніфікації». По-перше, виникає питання де має відбуватись таке застосування; по-друге, чим методологія моністичної концепції уніфікації відрізняється від дуалістичної (тобто, що це означає, з точки зору практики). Автор веде мову про моністичну концепцію лише в узагальнюючих частинах дослідження, тому і складно знайти чітку відповідь на ці питання в дисертаційній роботі.

2. Автор стверджує, і з цим слід погодитись, що «феномен «уніфікація у міжнародному праві» є багатоаспектним, що охоплює процеси і явища, які є

змістовно різними, як у процесуальних вимірах, та і в їх наслідках». Не зовсім зрозумілі і потребують окремого уточнення наголоси, що стоять у роботі.

По-перше, що саме включено до процесуальних вимірів, а що до інших. І, по-друге, чи взагалі доцільно говорити про «наслідки процесуальних вимірів» (стор. 33 Дисертації; стор. 4 Автореферату)

3. Окремої уваги заслуговує узагальнення Дисертанта стосовно співвідношення фрагментації та уніфікації як міжнародно-правових явищ. Тому доцільно уточнити співвідношення ряду положень дослідження. На стор. 5 Автореферату (стор. 34 Дисертації) міститься певним чином заперечення проти перетворення фрагментації на універсальний пізнавальний інструмент, в той же час, вже на стор. 8 Автореферату (стор. 39 Дисертації) мова йде про важливість включення концепції фрагментації до методології дослідження різних проявів процесу міжнародно-правової уніфікації. Не вважаючи, що дані положення є контраверсійними, скоріше такими, що доповнюють один одного, хотілося почути чітку позицію про межі включення концепції фрагментації до методології дослідження процесу уніфікації.

4. На стор. 409 дисертації (стор. 7 Автореферату) міститься пропозиція, що «міжнародний договір України, імplementований в українське законодавство шляхом внесення змін або ухвалення нових актів законодавства, не повинен застосовуватися в якості частини українського законодавства одночасно з актом законодавства, до якого було імplementовано його норми». Чи можна цю позицію автора розцінювати, як пропозицію про внесення змін до статті 9 Конституції?

5. Потребує уточнення і узгодження із базовими положеннями дисертації теза про те, що «переважно жорстку уніфікацію законодавства передбачають модельні нормативно-правові акти, які приймаються інтеграційними міжнародними міжурядовими організаціями» (стор. 236 дисертації).

Очевидно, модельні акти у випадку прийняття у «позадовірний спосіб» (тобто на основі акту керівних органів таких інтеграційних об'єднань чи їх допоміжних органів і без чіткого формального зв'язку із релевантними міжнародними договорами) все ж належить до «м'якої» уніфікації. Зазначимо, що у дисертації обґрунтовано визнається умовність такого поділу за силою впливу на дії держав щодо сприйняття таких уніфікованих норм. Очевидно, ця проблематика потребує додаткових досліджень, зважаючи на складну інституційну модель більшості міждержавних об'єднань і відмінності ступеню внутрішньої інтеграції.

6. В дисертації стверджується, що «гармонізація, адаптація, апроксимація, координація та уніфікація є різновидами *наслідків* національної імплементації норм міжнародного права» (стор. 198 дисертації). Таке твердження потребує уточнень, оскільки при цьому за межами визначення залишається процесуальний аспект названих феноменів і складається враження про відсутність (чи вторинність) їх механізмів, методів, форм, тощо.

У цілому, висловлені зауваження не впливають на загальну оцінку дисертації як завершеного, цілісного дослідження важливої теоретичної та практичної проблеми міжнародного права, що має безперечну наукову новизну та значимість. Вони мають розглядатись виключно як елемент наукової дискусії.

Загальний висновок. Дисертація Стрельцової Євдокії Джонівни на тему «Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти)» є цілісним, завершеним дослідженням, що має наукову новизну, теоретичне і практичне значення та відповідає вимогам, встановленим Порядком присудження наукових ступенів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р., № 567 від 27 липня

2016 р.), а її автор – Стрельцова Євдокія Джонівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент:

професор, доктор юридичних наук,

Радник Першого заступника

Голови Верховної Ради України

О.В. Київець

Підпис	<i>Київець О.В.</i>
підтверджую	<i>згідно з протоколом</i>
	<i>В.М. Гашук</i>
	<i>Гашук В.М.</i>
	Управління кадрів
	Апарату Верховної Ради України
« 01 »	07 20 20 р.